

PROF.DR. MUIN ÇAMI (TIRANË)

SHQIPTARËT PËR PROBLEMIN E KOSOVËS NË MBARIM TË LUFTËS I BOTËRORE

Në mbarim të Luftës I Botërore, në vitet 1919-1920, u mbledh në Paris Konferenca e Paqes e organizuar nga shtetet fituese të kësaj lufte për të vendosur kushtet e paqes. Pala shqiptare i kërkoi kësaj Konference të merrte në shqyrtim padrejtësitë territoriale, që i ishin bërë Shqipërisë në të kaluarën, në Kosovë-dhe gjetkë, me qëllim që të rregullonte këto padrejtësi. Mirëpo Fuqitë e Mëdha fituese të Antantës dhe SHBA jo vetëm që nuk i morën parasysh kërkesat e palës shqiptare, por hartuan plane për një copëtim të vetë territorit të shtetit shqiptar. Është kjo arsyeja që në këtë trajtesë do të qëndrojmë më shumë në mënyrën se si e shtroi delegacioni shqiptar problemin e Kosovës në Konferencën e Paqes dhe se si vepruan shqiptarët brenda dhe jashtë Konferencës, për të dalë nga gjendja tepër e rëndë në të cilën ata u vunë.

* * *

Në fillim duhet thënë se rrethet patriotike shqiptare nuk u pajtuan dhe nuk mund të pajtoheshin me ata kufij politikë shtetërorë, që u vendosën nga të gjashtë Fuqitë e Mëdha evropiane në mbarim të Luftës Ballkanike, më 1913, që ishte edhe pragu i shpërthimit të Luftës I Botërore të gushtit 1914. Për rrjedhim, mbarimi në nëntor 1918 i këtij konflikti botëror e gjeti Lëvizjen Kombëtare Shqiptare me një program të përcaktuar qartë, të përbërë nga dy komponente: 1) nga rikonfirmimi i pavarësisë së vendit dhe b) nga rishikimi i kufijve shtetërorë, në kuptimin e përfshirjes brenda këtyre kufijve të trojeve shqiptare, të lëna jashtë tyre nga forumet e mëparshme ndërkombëtare. Ky program ishte vijim i platformës së Rilindjes sonë, që u realizua pjesërisht më 1912-1913 dhe përputhej me të drejtat kombëtare të popujve. Për pikën e parë, programi bazohej në njohjen tanimë të Shqipërisë në arenën ndërkombëtare si shtet i pavarur dhe sovran. Ndërsa bazën e pikës së dytë e përbënin parimet demokratike për zgjidhjen e problemit nacional, d.m.th. parimet e kombësisë dhe të vetëvendosjes së popujve.

I përpunuar gjatë luftës botërore, ky program u pasqyrua në platformat politike të rretheve dhe organizatave shqiptare dhe në memorandumet e tyre dërguar po gjatë konfliktit botëror fuqive të të dy palëve ndërluftuese. Në mënyrë më të plotë dhe më kolegjiale ai gjeti vend në vendimet e Kongresit të Durrësit të dhjetorit të vitit 1918, nga doli qeveria shqiptare dhe delegacioni që shkoi në Konferencën e Paqes. Ishte ky delegacion, që në shkurt 1919 i paraqiti kësaj Konference kërkesat shqiptare¹. Mirëpo të drejtat dhe dëshirat e shqiptarëve ishin shumë larg mundësisë të realizimit me mjete politike e diplomatike. Në mbarim të luftës gjendja e Shqipërisë dhe e çështjes shqiptare ishte tejet e rëndë si nga pikëpamja e jashtme ashtu edhe nga ajo e brendshme. Madje situata ishte më e rëndë nga sa kishte qenë në dy forumet e mëparshme ndërkombëtare, ku ishte shqyrtuar çështja shqiptare, dhe pikërisht në

Kongresin e Berlinit të 1878 e në Konferencën e Ambasadorëve në Londër të viteve 1912-1913. Ekuilibri i mëparshëm i forcave në rrafsh ndërkombëtar, nga kishte përfituar disi dhe nga mund të përfitonte çështja shqiptare, ishte prishur tërësisht në dëm të saj. Më 1918 ishin mundur fuqitë e bllokut qendror dhe madje sapo ishte shpërbërë Perandoria Austro-Hungareze, kundërshtarë e ekspansionit serb në Ballkan. Për më tepër, të tri vendet fqinje lakmitare: Italia, Serbia (Jugosllavia) dhe Greqia, renditeshin ndër fituesit e luftës. Italia, si nënshkruese e Traktatit të Fshehtë të Londrës të prillit 1915 e të njohur tanimë, kërkonte të përfitonte sa më shumë prej klauzolave të tij. Dy monarkitë fqinje ballkanike, si fituese të luftës, jo vetëm që donin të ruanin trojet shqiptare të aneksuara më parë, por lakmonin edhe territore të tjera. Ndërsa Shqipëria, që kërkonte ndreqjen e padrejtësive, ishte një vend që kishte mbetur asnjans gjatë luftës botërore. Ajo zyrtarisht nuk u bashkua dhe, për disa arsye, nuk mund të bashkohej me asnjërin prej të dy blloqeve ndërluftuese. Mbi të gjitha lufta kishte qenë e huaj për popullin shqiptar përdërisa të dy blloqet, më konkretisht Italia me Austro-Hungarinë, ushqenin synime ekspansioniste mbi vendin tonë.

Akoma më e rëndë ishte situata e brendshme. Fundi i konfliktit botëror e gjeti vendin të pushtuar tërësisht nga forca të armatosura të shteteve fituese, duke përfshirë edhe Kosovën. Me largimin në mbarim të luftës, në tetor 1918, të austro-hungarezëve, në Kosovë u kthyen forcat serbe.

Për të plotësuar këtë kuadër të zymtë, duhet thënë se nga të katër fuqitë kryesore fituese të luftës: SHBA, Anglia, Franca dhe nga Italia, vetëm kjo e fundit ishte atëherë e interesuar të përkrahte kërkesat territoriale shqiptare në Kosovë, interesim ky që rridhte nga kontradiktat e thella të Italisë me shtetin e ri serbo-kroato-sllloven. Qeveria e Romës ishte kundër ngritjes dhe konsolidimit të këtij shteti të ri në Ballkan. Porse pesha e Italisë ishte e vogël në krahasim me fuqitë e tjera fituese, që e mbështesnin, kush më shumë e kush më pak, shtetin jugosllav. Përveç kësaj, përfaqësuesit e Italisë as që mund të hapnin gojën në mbështetje të kërkesave shqiptare në Kosovë, që bazoheshin në parimin e kombësisë, dhe nuk thanë asnjë fjalë. Kjo ndodhi sepse Roma kërkonte të dhunonte vetë këto parime si në Shqipëri (duke synuar të siguronte sovranitetin mbi krahinën e Vlorës), ashtu edhe në disa territore të ish-Perandorisë Dualiste, si në Istrië e Dalmaci, të banuara kryesisht nga sllavë (kroatë e slllovenë). Këto pretendime, veçanërisht rreziku që përbënte prania e Italisë në Shqipëri për konsolidimin e Shtetit serbo-kroato-sllloven, i dhanë mundësi diplomacisë së Beogradit të sfidonte vetë pretendimet italiane në Shqipëri. Beogradi i doli Konferencës së Paqes me kërkesën për rikonfirmimin e pavarësisë së shtetit shqiptar dhe për ruajtjen e tërësisë së tij territoriale. Në të kundërtën delegacioni jugosllav i dha vetes të drejtën të kërkonte pjesën "e vet" në ndarjen e Shqipërisë².

Nga ana e tyre, dy nënshkrueset e Traktatit të Fshehtë të Londrës, Anglia dhe sidomos Franca, në rivalitetin për ndikim në Ballkan me nënshkruesen tjetër të këtij Traktati, me Italinë, ishin të interesuara jo për zgjerimet e kufijve të shtetit shqiptar të vitit 1913, por për ngushtimin më tej të tyre në dobi të fqinjve ballkanikë. Në këtë qëndrim të tyre ndikonte shumë fakti se në Traktatin e Londrës të prillit 1915 shteti shqiptar i pasluftës ishte parashikuar të ngushtohej në kufijtë e Shqipërisë së Mesme "myslimane" dhe të vihej nën protektoratin apo mandatin e Italisë. Më të lirë në veprimet e tyre diplomatike dhe më larg ballafaqimit politik të fuqive fituese evropiane për Ballkanin dhe për Shqipërinë ishin SHBA. Mirëpo mund të themi se, për fat

të keq, përfaqësuesit amerikanë çështjen shqiptare, në përgjithësi, dhe atë të Kosovës, në veçanti, asokohe nuk e njihnin. Bile, për të qenë më të saktë, duhet thënë se e njihnin me shumë ngjyra të errëta, sikurse e paraqiste literatura voluminoze, dhe me përmbajtje kryesisht propagandistike e shkruar nga autorë të vendeve fqinje. Këta ishin në radhë të parë me origjinë serbe dhe greke, të cilët, për t'u shërbyer qëllimeve ekspansioniste të qeverive të tyre, e primitivizonin jetën e mbarë kombit tonë. Për përfaqësuesit e SHBA, dhe jo vetëm për këta, shqiptarët nuk kishin arritur në atë shkallë zhvillimi ekonomik, shoqëror dhe politik, sa që të përfitonin nga parimet e kombësisë dhe të vetëvendosjes që lidheshin me çështjen nacionale. Kjo pikëpamje del në disa dokumente themelore të këtyre përfaqësuesve, sikurse ishte, ndër të tjera, memorandumit që ekspertët amerikanë i paraqitën delegacionit të tyre një javë pas hapjes zyrtarisht të Konferencës së Paqes, më 24 janar 1919. Në këtë dokument, këta ekspertë e quanin "jo praktike" një Shqipëri të bashkuar dhe rekomandonin një copëtim të vetë trojeve të shtetit shqiptar në katër pjesë. Prej këtyre pjesëve njëra (ajo në veri të lumit Mat bashkë me krahinat e Pejës, të Gjakovës dhe të Prizrenit), do të formonte një njësi autonome në kuadrin e Jugosllavisë, e cila do të vendosej nën kujdesin e Lidhjes së Kombeve, të kësaj organizate ndërkombëtare në ngritje e sipër, që do të interesohet për mbrojtjen e shqiptarëve. Ekspertët amerikanë e mbështesnin këtë rekomandim të çuditshëm të "dobësia", sipas tyre, e ndjenjave kombëtare të popullit shqiptar, të "prapambetja" e institucioneve politike të shqiptarët, të lidhjet e vështira të komunikacionit dhe të intrigat e shumta të shteteve fqinje³, përballë të cilave do të ndeshte shteti i vogël shqiptar. Pikëpamjet që përmendëm dhe faktorë të tjerë duket se kanë ndikuar që kërkesat territoriale në Kosovë të mos përkraheshin në Konferencën e Paqes as nga delegacioni amerikan, qoftë edhe pjesërisht.

Të gjitha këto rrethana negative çuan në atë që dëgjimi i delegacionit shqiptar, më 24 shkurt 1919, në forumin më të lartë të Konferencës, në Këshillin e të Dhjetëve, të ishte thjesht formal dhe të mbetej pa asnjë jehonë. Për pasojë, pas dëgjimit të këtij delegacioni, Këshilli i të Dhjetëve nuk ngriti ndonjë komision për shqyrtimin e kërkesave territoriale shqiptare, sikurse kishte vepruar për rastet analoge të vendeve të tjera, p.sh. për Greqinë në fillim të shkurtit.

* * *

Situata e rëndë e krijuar për delegacionin shqiptar në shkurt-mars 1919 me lënien mënjanë të kërkesave të tij territoriale dhe, nga ana tjetër, shqyrtimi dhe në përgjithësi qëndrimi miratues ndaj pretendimeve greke mbi Shqipërinë e Jugut, e detyruan këtë delegacion t'i dilte Konferencës më 7 mars 1919 me një parashitë tjetër që synonte të ritheksonte drejtësinë e kërkesave të tij, faktin se këto bazoheshin në parimin e kombësisë. Duke u nisur prej këndej delegacioni propozoi organizimin e një plebishiti popullor, i cili do të shtrihej mbi të gjitha territoret në kontestim midis Shqipërisë dhe dy vendeve fqinje ballkanike, si në jug, ashtu edhe në veri, si brenda territoreve të shtetit shqiptar, të pretenduara nga Athina, ashtu edhe jashtë tij, në trojet e kërkuara nga ana shqiptare në Kosovë dhe në Çamëri. Dhe që popullsia të mund të shprehej lirisht për të ardhmen e saj politike, delegacioni shqiptar propozonte që në këto treva të vendosej, me autorizimin e Konferencës, përkohësisht një kontigjent trupash amerikane, për një deri në dy vjet, derisa të përfundonte referendumi.

Po ashtu gati një muaj më vonë delegacioni i paraqiti Konferencës një varg statistikash të nxjerra nga burime të ndryshme (turke, austriake e bullgare) nëpërmjet të cilave argumentohej se trojet në veri (Kosovë e gjetkë), që delegacioni shqiptar kishte kërkuar t'i bashkoheshin shtetit shqiptar, banoreshin në shumicë nga shqiptarë, në masën rreth 80 për qind⁴. Megjithatë edhe këto ndërhyrje të reja të delegacionit shqiptar mbetën përsëri pa lënë gjurmë.

Për të sensibilizuar opinionin publik të huaj dhe sidomos Konferencën e Paqes, delegacioni shqiptar dhe veçanërisht Komiteti i "Mbrotjes Kombëtare të Kosovës", i krijuan në mbarim të Luftës I, u munduan të shfrytëzonin, në favor të kërkesave të tyre, edhe lëvizjen e kosovarëve. Është fjala për lëvizjen e armatosur në formë çetash të nisur në Kosovë dhe në trojet e tjera shqiptare në Jugosllavi, menjëherë pas ripushimit të këtyre trojeve në mbarim të luftës, në tetor 1918 nga trupat serbe⁵. Por edhe në këtë rast interesimi i Fuqive të Mëdha fituese të luftës u kufizua vetëm me ndonjë ndërhyrje në Beograd për ndërprerjen e masakrave të ushtruara mbi këtë popullsi, ndërhyrje këto të vonuara dhe të vakëta dhe që nuk dhanë në fakt ndonjë rezultat⁶.

Qëndrimi mospërfillës i përfaqësuesve të të tria fuqive kryesore fituese ndaj kërkesave territoriale shqiptare dhe, nga ana tjetër, gatishmëria e tyre për të miratuar pretendimet e reja të fqinjëve në dëm të Shqipërisë, sidomos në interes të Italisë dhe të Greqisë (për t'i njohur Italisë sovranitetin mbi krahinën e Vlorës dhe Greqisë sovranitetin mbi një pjesë të Shqipërisë së Jugut), patën rrjedhime që kuptohen. Përpjekjet në Konferencë për ndreqjen e padrejtësive të së kaluarës u zbehën gradualisht nga nevoja e organizimit të luftës për mënjanimin e padrejtësive të reja, luftë kjo që doli në plan të parë për shumicën e rretheve shqiptare.

* * *

Ndërkaq, në kushtet kur Konferenca e Paqes i mbylli dyert për rishikimin e problemit të Kosovës me rrugë diplomatike, në disa rrethe shqiptare lindën mendime për të ndërmarrë veprime të tjera me karakter ushtarak dhe jashtë Konferencës. Në këtë kuadër në vjeshtën e vitit 1919 u mendua organizimi i një kryengritjeje të përgjithshme çlirimtare në Kosovë, që donte të thoshte zgjerimi dhe organizimi i qëndresës së armatosur ekzistuese të kaçakëve. Flamurtari i këtij mendimi u bë veçanërisht Hasan Prishtina, i cili organizimin e kësaj kryengritjeje nuk e quante të vështirë. Në këtë rast ai kishte parasysh kundërshtimin që ndeshte shteti i ri serbo-kroato-sllloven në konsolidimin e tij për shkak të pakënaqësisë që shfaqte ndaj dhunës serbe jo vetëm populli shqiptar në Kosovë e gjetkë, por edhe popujt e tjerë⁷. Prandaj kjo kryengritje mendohej të shoqërohej me shtrirjen e saj në popujt e ndryshëm të Jugosllavisë shumëkombëshe. Për këtë H. Prishtina hodhi edhe disa hapa. Mori takime e shkëmbeu mendime me disa udhëheqës shqiptarë e shkoi jashtë vendit, ku mori kontakt me figura të huaja të interesuara për çështjen shqiptare.

Me pikëpamjen e tij duket se në fillim u bashkua edhe kryetari i Komitetit "MKK", Hoxhë Kadriu. Duket gjithashtu se mendimin e H. Prishtinës e nxitën edhe hapi i G.D' Anuncios i kryer në shtator 1919 në Fiume (Rijeka) dhe lëvizja antiserbe e kroatëve. Poeti i njohur italian D' Anuncio me vullnetarët e tij vuri dorë atëherë mbi Fiumen dhe donte t'ia bashkonte këtë qytet bregdetar me Italisë me forcë. Mirëpo mendimi i H. Prishtinës për kryengritje nuk u mbështet nga anëtarët e tjerë të Komitetit

të Kosovës, kur këta u vunë në dijeni⁸. Duket se janë vënë në kandar të gjitha shanset dhe pesha do të ketë anuar nga pritmëria ose nga opcione të tjera. Me sa duket ka munguar edhe gatishmëria për të vepruar e përfaqësuesve të popujve të tjerë të Jugosllavisë. Kështu ideja për një kryengritje të përgjithshme në Kosovë mbeti atëherë më shumë në mendjet e një numri të kufizuar njerëzish.

Mbeti e tillë jo vetëm për shkaqet që renditëm, por më tepër për problemet politike të imprehta që koha shtroi për zgjidhje për të ardhmen politike dhe sidomos territoriale të vetë shtetit shqiptar. Jehona e marrëveshjes së papritur midis Romës dhe Athinës e korrikut 1919, e njohur me emrin marrëveshja Tittoni-Venizellos për ndarjen e Shqipërisë, e rëndoi tepër situatën me përshtjellimet që krijoi. Në atë shqetësim të thellë që mbuloi vendin, i cili ndodhej përpara një copëtimi të ri tragjik, u përforcua një mendim tepër i veçantë që kishte lindur me parë: mendimi se çfarë mund të bëhej në ato kushte dramatike për problemin e Kosovës dhe në përgjithësi për problemin tonë nacional. Është fjala për të arritur një marrëveshje me jugosllavët, që të drejtohej kundër pushtesve italianë, si shkaktarët kryesorë të asaj gjendjeje tepër kritike që po kalonte vendi. Me këtë mendim u bashkuan edhe anëtarë të Komitetit të "Mbrotjtjes Kombëtare të Kosovës". Komiteti diskutoi e miratoi edhe bazat mbi të cilat mund të bisedohej për një marrëveshje të tillë. Beogradi duhej, së pari, të ndihmonte fshehurazi shqiptarët në luftën e tyre për t'i nxjerrë italianët nga Vlora dhe jashtë Shqipërisë. Së dyti, në rast se ky objektiv nuk do të mund të arrihej, dhe, për rrjedhim, territoret e shtetit shqiptar nuk do të mund të shpëtonin dot nga copëtimi, atëbotë do të kërkohej që pjesa që do të mbetej nga ky copëtim, të pranohej në Konfederatën Jugosllave dhe së bashku me shqiptarët e tjerë në Jugosllavi të formonte një njësi të veçantë në konfederatë. Këto dy propozime iu parashtruan një përfaqësuesi të Beogradit në Shkodër nga H.Kadriu dhe nga sekretari i Komitetit të Kosovës B.Pejan, të ngarkuar nga Komiteti për këtë mision⁹. Nuk kemi ndeshur në asnjë të dhënë, dokumentare apo bibliografike, që të dëshmojë nëse bashkëbiseduesi jugosllav ktheu ndonjë përgjigje, meqë kërkoi të pyeste më parë qeverinë e tij. Sidoqoftë rëndësia këtu qëndron në hapin e kryer, i cili mbase nuk do t'ia vlente të përmendej po të ishte i vetëm. Sikurse dihet, ai pati vijimësi të mëtejshme. Duhet thënë se politika ekspansioniste e Romës në Shqipëri për shkak të rrezikut që sillte, ndikoi kaq ndjeshëm dhe shpuri kaq larg, sa që shumë rrethe shqiptare nisën ta shikonin zgjidhjen që përmendëm si më të pranueshmen apo si më të mirën¹⁰.

Të tërheq gjithashtu vëmendjen fakti se në materialet shqiptare që përmendëm flitet për një konfederatë, aludohet pra për një status të tillë të Jugosllavisë, atëherë kur shteti jugosllav nuk ishte ndërtuar as mbi bazën e një federate, por thjesht si një shtet unitarist nën hegjemoninë serbe. Dhe konsolidimi i sundimit të borgjezisë serbe ishte pikësynimi kryesor i qeverisë së Beogradit. Duke u nisur nga këto synime, qeveria jugosllave nuk donte t'u njihte popujve joslavë, me një akt ndërkombëtar, as të drejtën e minoriteteve që u përkiste si e tillë, sikurse i takonte edhe popullsisë shqiptare. Po për këtë arsye delegacioni jugosllav në Paris shtyu për disa muaj nënshkrimin nga ana e tij të traktatit të Sen-Zhermenit (Saint Germain) me Austrinë të shtatorit 1919¹¹. Bile qeveria e Beogradit do të shkonte akoma më tej. Ajo i kërkoi delegacionit të saj në Paris që të mos e pranonte atë pikë të kompromisit të njohur anglo-franko-italian të janarit 1920, pikë sipas së cilës Shqipëria e Veriut (që do t'i kalonte Jugosllavisë në shkëmbim me Fiumen, që do t'i jepej Italisë) duhej të gëzonte të drejtat e një krahine

autonome¹². E kundërshtoi, ndër të tjera, sepse kishte frikë se të drejta të tilla autonome do t'i kërkonin mandej me siguri shqiptarët e trevës së Kosovës dhe të krahinave të tjera.

Kishte dështuar ndërkaq edhe një përcapje e kryer më parë në Paris, në prill 1919, nga disa anëtarë të delegacionit shqiptar, nga Mehmet Konica dhe nga Dr. Mihal Turtulli, që donin t'i kundërviheshin Italisë e të gjenin një bazë për marrëveshje me Jugosllavinë. Orvatja e këtij fraksioni kishte përfunduar pa sukses, sepse si kryetari i delegacionit të Beogradit, N.Pashiçi, ashtu edhe ministri i Jashtëm jugosllav, A.Trumbiçi, nuk donin t'i shkëpusnin lidhjet me Esat pashë Totanin¹³. Gjithsesi për shkak të rrezikut italian në rritje, shfrytëzimi nga ana shqiptare i kontradiktave italo-jugosllave do të qëndronte akoma në rendin e ditës. Ky fakt, për peshën që paraqiste, nuk kishte mbetur jashtë vëmendjes as të autoriteteve italiane të pushtimit në Shqipëri. Këto autoritete do t'u jepnin organeve qeveritare në Romë të dhëna me interes dhe do të shfaqnin njëherazi shqetësim për këtë çështje si përpara, ashtu edhe pas mbledhjes së Kongresit të Lushnjës¹⁴.

* * *

Ndërkaq jehona tronditëse, që ngjalli në vend kompromisi i janarit 1920, çoi në atë që mendimi i mëparshëm për një ujdi me jugosllavët të dilte përsëri në skenë. Në janar 1920 kryetarët e qeverive të tri fuqive kryesore evropiane fituese të luftës botërore (të Anglisë, të Francës dhe të Italisë) arritën të merreshin vesh për një copëtim më të thellë të Shqipërisë nga sa ishte parashikuar deri atëherë. Nëse me memorandumin e përbashkët amerikano-franko-anglez të 9 dhjetorit 1919 ishte parashikuar që kufiri me Jugosllavinë të mbetej ai i vitit 1913 (ndërsa krahina e Vlorës do t'i kalonte Italisë, ajo e Gjirokastrës, Greqisë, kurse për të ardhmen e krahinës së Korçës do të bisedohej përsëri), me kompromisin e 13-14 janarit 1920 iu ofrua një pjesë edhe Jugosllavisë. Për të zgjidhur konfliktin italo-jugosllav për Fiumen u ra dakort që, kundrejt Fiumes, që do t'i jepej Italisë, Jugosllavia do të merrte si shkëmbim Shkodrën dhe Shqipërinë e Veriut.

Për të mënjanuar pikërisht një tragjedi të tillë të re kombëtare dhe për t'i gjetur një *modus-vivendi* çështjes së Kosovës, rrethet shqiptare që e sh konin si të mundshme një marrëveshje me Jugosllavinë u zgjeruan në të dyja anët e kufirit. U rrit edhe trysnia e tyre për bashkëbisedime me palën jugosllave, e cila e kundërshtoi kompromisin e janarit. Me këtë mendim u pajtua edhe Komiteti i "MKK", i cili në fund të janarit ridiskutoi kushtet nbi të cilat mund të hynte në bisedime me përfaqësuesin e Beogradit në Shkodër, me konsullin e atjeshëm Neshiq. Kushtet për t'u ulur në diskutime mbetën pothuajse po ato të tre muajve më parë. Në rast se shqiptarët me luftën e tyre kundër pushtuesve italianë do të arrinin t'i nxirrin këta jashtë Vlorës e Shqipërisë dhe rrjedhimisht jashtë Ballkanit, do të kërkohej që jugosllavët të pranonin që Kosova të bashkohej me Shqipërinë dhe së bashku "të bënin pjesë në Konfederatën Jugosllave"¹⁵. Në rastin e dytë, siç del qartë nga dokumentacioni i kohës, nuk u arrit të zhvilloheshin bisedime.

Kjo ndodhi sepse ndërkohë kishte gjetur mbështetje të gjerë mendimi më racional dhe më realist, ai për thirrjen e Kongresit të Lushnjës, mbajtja me sukses e të cilit në fund të janarit 1920 dihet tanimë. Dihet gjithashtu edhe vendimet e arritjet e

tjera shumë të rëndësishme që e pasuan këtë Kongres e që shpunë në luftën e armatosur të Vlorës kundër pushtuesve italianë dhe në fitoren e kësaj lufte çlirimtare. Në këtë luftë çoi kryeneçësia e përfaqësuesve të rretheve ekspansioniste të Romës, që donin të vinin në jetë pretendimet e tyre në Shqipëri, duke hedhur poshtë të gjitha propozimet e palës shqiptare për t'i gjetur konfliktit italo-shqiptar një zgjidhje kompromisi. Në fillim Roma refuzoi propozimet e delegacionit shqiptar të qeverisë së Durrësit në Paris, të parashtruara prej majit 1919 e deri në janar 1920, pastaj nuk pranoi as propozimet e qeverisë së Tiranës, të nisura në shkurt 1920.

Kjo këmbëngulje e qeveritarëve të Romës pati pasojat politike që parashtruan dhe bëri që problemi i Kosovës të lidhej me luftën kundër pushtuesve italianë të Shqipërisë dhe të reduktohej në dëshirën e mirë apo të keqe të Beogradit, sikurse doli nga pikëpamjet dhe hapat e tetorit 1919 dhe të janarit 1920. Këtë lidhje e dëshmon më tej misioni që iu ngarkua deputetit të Këshillit Kombëtar (Parlamentit) dhe ish-anëtarit të Komitetit të "MKK", Sejfi Vllamasi, i cili u dërgua zyrtarisht nga qeveria shqiptare në Beograd në prill të vitit 1920. Ai i kërkoi zëvendësministrit jugosllav të Punëve të Jashtme, T. Popoviç, me të cilin mori takim, që qeveria jugosllave të ndihmonte shqiptarët me armë dhe me municione për luftën që do të fillonin kundër pushtuesve italianë. S. Vllamasi i deklaroi gjithashtu diplomatit të Beogradit që Jugosllavia të bënte një politikë realiste dhe se do të fitonte miqësinë e shqiptarëve po të pranonte t'i kalonin Shqipërisë disa qytete shqiptare në kufirin shqiptaro-jugosllav¹⁶. Por këto qenë dëshira, dhe, siç pritej mbetën të tilla.

Ngjarjet e mëvonshme treguan se qeveria e Beogradit nuk dëshoi të largohej me hir as nga territoret e shtetit shqiptar të pushtuara në fund të vitit 1918 dhe për të detyruar zbrazjen u desh të derdhej gjak në luftimet e zhvilluara më 1920 në Koplik e sidomos në Peshkopi. Mandej më 1921 u luftua edhe në Mirditë për të shtypur kryengritjen e atjeshme të Gjon Markagjonit, të nxitur e të përkrahur nga Beogradi. Madje u desh të ndërhynte edhe Komuniteti Ndërkombëtar, sidomos qeveria e Londrës, që trupat pushtuese jugosllave të largoheshin jashtë kufijve të vitit 1913. Për këto arsye dhe për vështirësi të tjera, orvatja e re e H. Prishtinës, i cili pas Luftës fitimtare të Vlorës u kthye te mendimi i vjeshtës së vitit 1919, për organizimin e një kryengritjeje të përgjithshme në Kosovë, mbeti përsëri në fazën e përgatitjeve dhe qëndresa atje vazhdoi në formën e çetave¹⁷.

* * *

Nga sa shtjelluam më lart mund të nxjerrim përfundimet e mëposhtme:

1. Propozimi i parashtruar nga ana shqiptare në Konferencën e Paqes të viteve 1919-1920 që Kosova t'i bashkohej shtetit amë, nuk gjeti asnjë mbështetje ndër fuqitë organizuese të kësaj Konference. Me këtë qëndrim kjo Konferencë, e quajtur ndryshe e Versajës, sanksionoi nga pikëpamja ndërkombëtare copëtimin e mëparshëm të trojeve shqiptare. Në këtë mënyrë Konferenca e Paqes e pas Luftës I përbën, për problemin tonë nacional, një edicion të dytë të Konferencës së Ambasadorëve të pas Luftës Ballkanike të vitit 1913. Madje përbën një edicion akoma më të shëmtuar përderisa më 1919 e më 1920 u hartuan plane për padrejtësi të reja politike dhe territoriale ndaj shqiptarëve. Në të dyja rastet të mëdhenjtë e kohës ndiqnin interesat dhe qëllimet e tyre. Nëse më 1913 trojet shqiptare u bënë fli për të ruajtur paqen botërore (por që kjo

nuk u arrit), më 1919-1920 territore të tjera shqiptare po bëheshin kurban për hir të vendosjes së një drejtpeshimi midis fituesve të luftës në pellgun e Adriatikut dhe më gjerë. Kemi të bëjmë kështu me një nga dëshmitë e shumta se si të fuqishmit luajnë me fatin e popujve të vegjël.

2. Populli shqiptar dhe përfaqësuesit e tij lëvizën dhe atëherë bënë atë që mund të bënin dhe arritën jo pak. Madje, po të kemi parasysh raportin e pabarabartë të forcave etj., u arrit aq sa nuk shpresohej. Prandaj për problemin e Kosovës lindën pikëpamjet që sapo u vunë në dukje dhe që sot mund të duken si të habitshme. Të paktën u arrit të rifitohej pavarësia e vendit dhe sidomos të mënjanohehin padrejtësi të reja territoriale, që do të ishin me pasoja më tragjike për të ardhmen e kombit. Kuptohet se për këto suksese merita nuk u takon atyre forcave shqiptare që mbetën fatalisht lidhur pas Italisë dhe që i varën të gjitha shpresat te kjo, sikurse ishte qeveria e Durrësit, delegacioni i saj në Paris dhe mbështetësit e paktë të kësaj qeverie brenda vendit. Me këtë qëndrim politik jo vetëm që nuk mund të zgjidhej problemi i Kosovës, por rrezikohej për vdekje edhe ekzistenca e vetë shtetit shqiptar. Meritë kanë ato rrethe shqiptare që problemin e Kosovës e lidhën me luftën kundër pushtuesve italianë të Shqipërisë. Nëse kjo alternativë, që ndeshi në kundërshtimin e disa rretheve shqiptare, nuk e zgjidhi dhe nuk mund ta zgjidhte në ato rrethana problemin e Kosovës, të paktën realizoi programin minimal të Lëvizjes sonë Kombëtare. Këtu kemi parasysh rrethet shqiptare që shpunë në Kongresin e Lushnjës, sikurse ishte edhe Komiteti i "MKK", dhe që çuan në fitoret që e pasuan këtë Kongres.

1 *Shqipnia përpara Konferencës së Paqes*, Ble i parë, Romë, 1919, f.7-22.

2 *Historia e Shqipërisë*, vëll.III (1912-1944), Tiranë, 1984, f.194.

3 P.Pastorelli, *L'Albania nella politica estera italiana 1914-1920*, Napoli, 1970, f.83-86; R.L.Woodall, *The Albanian problem during the Peacemaking 1919-1920*, Memphis State University, Ph.D. 1978, f.49-52.

4 *Shqipnia përpara Konferencës...*, Ble i parë, f.23-42.

5 *Po aty*, f.43-44; *Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSH*), Fondi Komiteti i Kosovës, dos.28, fl.12-21, 51-52; *Po aty*, dos.28/3, fl.80; *Po aty*, dos.33/3, fl.38-45; *Ministère des Affaires Etrangères de France. Archives diplomatiques*, Serie Europe 1918-1929, Albanie, vol.11, fl.6, 20, 85-95 etj.

6 R.L.Woodall, *The Albanian...*, f.97-98.

7 *AQSH*, Fondi Komiteti i Kosovës, dos.8. Letër e H.Prishtinës e datës 9 tetor 1919 drejtuar Qerim Beut (dok.708.420); *Po aty*. Letra e H.Prishtinës e 23 tetorit 1919 drejtuar H.Kadriut (dok.706.583).

8 *AQSH*, Fondi Komiteti i Kosovës, dos.27, fl.84-87. Letër e H.Kadriut e 29 tetorit 1919; *Po aty*, dos.51, fl.5-6, 25-29; *Po aty*, dos.4, fl.1-10; *Po aty*, dos.5 (dok.706.589). Letër e H.Kadriut drejtuar Hoxhë Xhemalit më 25 dhjetor 1919.

9 *AQSH*, Fondi Komiteti i Kosovës, dos.10 (dok.410.222). Letra e H.Kadriut e datës 2 tetor 1919 drejtuar H.Prishtinës; *Po aty*, dos.4 (dok.708.766), letra e Komitetit të Kosovës drejtuar përfaqësuesve shqiptarë në Paris.

10 Për këtë shih: *Lufta e popullit shqiptar për çlirimin kombëtar 1918-1920* (Përmbledhje dokumentesh), vëll.I, Tiranë, 1975, dok.219, f.333. Shih gjithashtu:

144 *AQSH*, Fondi MPJ (251), viti 1919, dos.17, fl.194-218.

11 I.Lederer, *La Jugoslavia dalla Conferenza della Pace al Trattato di Rapallo 1919-1920*, Milano, 1966, f.284.

12 B.Krizman, *Saveznički ultimatum o jadranskom pitanju siječnja 1920 godine*, në: "Jadranski zbornik", II, Rijeka Pula, 1957, f.219-221.

13 P.Milo, *Shqipëria dhe Jugosllavia 1918-1927*, Tiranë, 1992, f.10.

14 *Archivio Centrale dello Stato in Eur Roma*. Carte F.Nitti, fasc.63, sottofasc.25. Informacion i Shtatmadhorisë së Ushtrisë i datës 9 mars 1920 drejtuar Këshillit të Ministrave etj. (Fotokopja në Arkivin e Institutit të Historisë, në dosjen B/12).

15 *Lufta e popullit shqiptar...*, vëll.II, Tiranë, 1976, dok.39 dhe shënimet në f.52; *AQSH*, Fondi Komiteti i Kosovës, dos.5 (dok.706.551). Letra e parisë së Gjakovës e 9 shkurtit 1920; *Po aty*, (dok.1/5121). Letra e Komitetit të Kosovës drejtuar degës së Komitetit në Gjakovë më 24 shkurt 1920; *Po aty*, dos.1 (dok.708.029). Letra e datës 14 shkurt 1920 dërguar H.Kadriut nga Shkodra.

16 S.Vllamasi, *Ballafaqime politike në Shqipëri 1897-1942*, Tiranë, 1995, f.139-140; *AQSH*, Fondi S.Delvina, dos.1. Letra e S.Vllamasit drejtuar Kryeministrit (S.Delvinës) më 29 prill 1920.

17 Për këtë qëndresë shih: L.Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë 1918-1928*, Prishtinë, 1981.

